

UOT: 547.913; 633.8

HİRKAN FLORASINDA BƏZİ DƏRMAN ƏHƏMİYYƏTLİ BİTKİLƏRİN XAMMAL EHTİYATININ ÖYRƏNİLMƏSİ

Məmmədova Z.Ə., Məmmədova V.V.

AMEA Dendrologiya İnstitutu, AZ 1044, Bakı, Mərdəkan qəs, S.Yesenin 89,
zumrud_dendrari@mail.ru

Tədqiq olunmuş ərazinin meşə bitkiliyində geniş arealda yayılan müvafiq formasiya geniş yayılan assosiasiyadan, o cümlədən Saqqallı qızılağac-dəmirağac (Alnusetum barbata-Parrotosum persica) təşkil olunmuşdur. Fitosenozun növ tərkibində 10 növ qeydə alınmışdır; bundan 7 növ (70 %) ağaclar, 2 növ (20 %) kollar, 1 növ (10%) yarımkollardır; eyni sayda növlərin ekoloji qruplaşması üzrə təhlilinə görə mezokserofitlər, mezofitlər və hidrofitalərə aiddir. Formasiyanın dominantı dəmirağac (P.persica) bolluğu 4 bal, sıxlığı-0,9, subdominantı-Saqqallı qızılağac (A. barbata) bolluğu 3 bal, sıxlığı-0,7 və şərq palıdı (Qu.macranthera) bolluğu 2 bal, sıxlığı isə 0,6-ya enmişdir. Burada meşəliyin bitki örtüyündə ağaclar kəskin surətdə qırılmış və sıxlığı 0,4-0,1-ə malik olmuşdur.

Açar sözlər: *Alnusetum barbata, Parrotosum persica, assosiasiya, senopopulyasiyaların qiymətləndirilməsi, layihə örtüyü.*

Giriş

Ümumi sahəsi 40358 ha olan Hirkan florası və ona yaxın kəndlərdə (Birgəli kəndi, Parakənd, Daştəkük və Xanbulançay ərazilərində) saqqallı qızılağac və dəmirağaclarına ağaclarına rast gəlinir. Lənkəran qızılağac və dəmirağaclarının (*Alnusetum barbata-Parrotosum persica*) növləri populyasiyasının fitosenoloji quruluşu öyrənilmiş və məlum olmuşdur ki, onların rast gəlinəyi assosiasiyaların tərkibində *Parrotia persica, Fraxinus excelsior, Quercus macranthera, Ulmus scabra Mill., Carpinus caucasica, Alnus barbata, Populus hircana*, və s. növlər üstünlük təşkil edir.

Lənkəranın dağlıq hissəsi zəngin floraya malik olduğu kimi regionun ekosisteminə biosenozun tərkibi sayılan bitkiliyinin müxtəlifliyi ilə Azərbaycan respublikasının digər botaniki-coğrafi rayonlarından fərqlənir. Ərazidə yerləşən Yardımlı, Lerik və Astara inzibati rayonlarının biomüxtəlifliyində tədqiq edilmiş subalp çəmən, meşə, meşəaltı çəmən, dağ-kserofit, dağ bozqır, petrofit və su-bataqlıq fitosenotiplərini formalaşdırmışdır. Dağlığın ekosisteminə yabanı florası və təbii fitosenozları, xüsusən relik meşələr üçüncü və dördüncü dövrün buzlaşmasına məruz qalmamışdır. Bu baxımdan, həmin meşələr keçmişdə geniş yayılmış və hal-hazırda antropogen təsirlərə məruz qalması dağlıq hissədə kifayət qədər bir ərazini əhatə edir.

Talış fiziki-coğrafi rayonun ümumi sahəsi 4700 km² olub, respublika ərazisinin 5,4 %-ni əhatə edir.

C.H.Səfərovun məlumatlarına əsasən Talış fiziki-coğrafi rayonunun relyefi dəniz səviyyəsindən – 28 m-dən başlamış 2493 metrə qədər (Kömurgey dağınadək) uçalır [2]. Belə ki, regionun qərbindən Talış dağları uzanır, eləcə də ondan şimal-şərqdə relyef alçalaraq Peştəsər silsiləsi və daha sonra isə Bürovər silsiləsi ilə əvəz olunur.

Regionun iqlimi qışı mülayim, yayı quraq –mülayim isti və qışı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə mənsubdur. Belə ki, ərazinin iqlim xüsusiyyətlərinə görə Astara, Yardımlı və Lerik rayonlarında havanın orta illik temperaturu 10⁰C, yağıntıların miqdarı isə 600-1000 mm-ə bərabərdir

Nəticələr və onların müzakirəsi

Apardığımız araşdırmalardan müəyyən olunmuşdur ki, ərazinin yüksək dağlıq hissəsi şaquli zonallığa görə üç zonaya xas olan dağ-çəmən, dağ çəmən-bozqır, dağ-meşə-qonur, dağ -qəhvəyi və çəmən –bataqlı torpaqlardan ibarətdir.

Azərbaycanda 1,214 mln.hektar meşə torpaqlarında meşə ilə örtülü sahələr 1,021 mln. ha-dan ibarətdir ki, bundan Lənkəranın dağlıq hissəsində yayılan dağ meşələrinin ərazisi 134 min hektardır.

Lənkəranın dağlıq hissəsində meşə bitkiliyinin geobotaniki yaxud fitosenoloji baxımdan öyrənilməsinə dair İ.S.Səfərov, L.İ.Prilipko, H.Ə.Əliyev, V.C.Hacıyev, M.Y.Xəlilov və başqalarının tədqiqatları mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İ.S.Səfərova görə Talışın meşə bitkiliyi yüksək dağ qurşaqlarında yayılmaqla floristik tərkibi və quruluşunun xüsusiyyətləri biri-digərindən fərqlənir [2].

L.İ.Prilipko Azərbaycanın ərazisi daxilində yerləşən Böyük və Kiçik Qafqazın, eləcə də Lənkəran (Talış) dağlığında əsasən cənub yamaclarında palıdın fıstıqla qarışıq meşələr əmələ gətirdiyini qeyd etmişdir [5].

Alnus barbata-Saqqallı qızılağac

H.Ə.Əliyevə görə ölkəmizin dağlıq ərazilərində meşə bitkiliyi şaquli zonallıq üzrə üç qurşağa bölünür [1].

Bitkiliyin təsnifatında müasir geobotanikada geniş istifadə edilən ekoloji-fitosenoloji və dominantlıq prinsipləri əsas götürülməklə A.P. İlinski və s., işlərindən istifadə olunmuşdur [4].

1.Aşağı meşə qurşağı-dəniz səviyyəsindən 600-700 metr hündürlükdə olan dağ-meşə torpaqlarında yayılır;

2.Orta meşə qurşağı 800-1000-1700 m hündürlükdə qonur dağ-meşə torpaqlarında formalaşır;

-2100-2400 mhündürlükdə açıq qonur dağ-meşə və çəmən-meşə torpaqlarında rast gəlinir.

Akademik V.C.Hacıyev monoqrafiyasında göstərmişdir ki, Talışın yüksək dağlıq meşəliyində – *Quercus macranthera*, *Quercus castanifolia*, *Carpinus orientalis* və sair enliyarpaqlı ağaclar dəniz səviyyəsindən 2000 metrə qədər hündürlükdə yayılmışdır [3].

Qızılağaclı-dəmirağaclıq (*Alnuseta-Parrotosum*) formasiyası.

Tədqiq olunmuş ərazinin meşə bitkiliyində geniş arealda yayılan müvafiq formasiya geniş yayılan assosiasiyadan, o cümlədən Saqqallı qızılağaclı-dəmirağaclıq (*Alnusetum barbata-Parrotosum persica*) təşkil olunmuşdur.

Carpinus caucasica-Qafqaz vələsi

Parrotia persica-dəmirağacı

Populus hyrcana- Hirkan qovağı

Bu formasiyanın növ tərkibi və quruluşu aşağıda geobotaniki təsvirdə əksini tapır. Fitosenozun növ tərkibində 10 növ qeydə alınmışdır; bundan 7 növ (70 %) ağaclar, 2 növ (20 %)

kollar, 1 növ (10%) yarımkollardır; eyni sayda növlərin ekoloji qruplaşması üzrə təhlilinə görə mezokserofitlər, mezofitlər və hidrofitalərə aiddir.

Formasiyanın dominantı dəmirağac (*P.persica*) bolluğu 4 bal, sıxlığı – 0,9, subdominantı – Saqqallı qızılağac (*A. barbata*) bolluğu 3 bal, sıxlığı- 0,7 vəşərq palıdı (*Quercus macranthera*) bolluğu 2 bal, sıxlığı isə 0,6-ya enmişdir. Burada meşəliyin bitki örtüyündə ağaclar kəskin surətdə qırılmış və sıxlığı 0,4-0,1-ə malik olmuşdur.

Təsvir 1-də qeyd edildiyi kimi qızılağac-dəmirağaclıq formasiyasında fitosenotik quruluşuna görə I mərtəbədə – adi göyrüş (*Fraxinus excelsior*), şərq palıdı *Quercus macranthera* və s. ağaclar; II mərtəbədə saqqallı qızılağac (*A. barbata*), Qafqaz vələsi (*Carpinus caucasica*), probka qarağacı (*Ulmus suberosa*); III mərtəbədə isə qanşirəli böyürtkən (*Rubus sanguineus*), Hirkan bigəvəri (*Ruscus hircanus*) və s. təsadüf olunur.

Meşə bitkiliyində formasiyanın növ tərkibi və quruluşunu nəzərə almaqla layihə örtüyünün 60-90%-ə uyğun gəlməsi müəyyən edilmişdir.

Geobotaniki təsvir

Qızılağac-dəmirağaclıq (*Almuseta-Parrotosum*) formasiyasında növ tərkibi və quruluşu

№	Biomorf növlərin adı	Ekoloji qruplar	Bollu- ğu (balla)	Mərtəbəlilik və orta hündürlük (m-lə)	Fenoloji fazalar
1	2	3	4	5	6
Ağaclar					
1	<i>Alnus barbata</i> -Saqqallı qızılağac		3	II (20)	IV
2	<i>Carpinus caucasica</i> -Qafqaz vələsi	mezokserofit	2	II (20)	meyv.
3	<i>Quercus macranthera</i> – Mantar palıdı	mezokserofit	3	I (28)	Meyv.
3	<i>Fraxinus excelsior</i> - Adi göyrüş		1	I (35)	meyv.
4	<i>Populus hyrcana</i> - Hirkan qovağı		1	I (...)	II-IV
5	<i>Parrotia persica</i> -Dəmirağacı	mezokserofit	4	I (22)	II-III, VIII-IX
6	<i>Ulmus scabra</i> Mill.- Dağ qarağacı	mezokserofit	1	II (20)	meyv.
Kollar					
8	<i>Astragalus aureus</i> - Qızılı gəvən	mezokserofit	1	III (..)	çiç.
9	<i>Rubus sanguineus</i> - Qanşirəli böyürtkən	mezokserofit	1	III (2)	çiç.
Yarımkollar					
10	<i>Ruscus hircanus</i> - Hirkan bigəvəri	mezokserofit	1	III (2,0)	IV-V, VIII-X
Ümumi layihə örtüyü 60-90% -ə bərabərdir.					

Hirkanın ekosisteminin yabanı florası və təbii fitosenozlarında xüsusən reliktdə meşəlikdə rast gəlinən Qızılağac-dəmirağaclıq (*Almuseta-Parrotosum*) formasiyasının dominantı dəmirağac (*P.persica*) və subdominantı-Saqqallı qızılağac (*A.barbata*) növlərinin fitosenotik quruluşu, bolluğu, layihə örtüyü şaqulilik prinsipi üzrə paylanması öyrənilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. **Наси́ев В.С.** Azərbaycanın yüksək dağlıq bitkiliyinin ekosistemi. Bakı: Elm, 2004, s.97
2. **Səfərov С.Н.** Azərbaycan Respublikasında havanın temperaturunun və atmosfer yağıntılarının aylıq və illik normaları (1960-1990 illər). Bakı, Elm, 2001, 110 s.
3. **Алиев Г.А.** Почвы Большого Кавказа (в пределах Азерб. ССР). Ч. 1. Горно-луговые и лугово-степные почвы, Баку, Изд. АН Азерб. ССР, 1978, 160 с.
4. **Ильинский А.П.** Высшие таксономические единицы в геоботанике. // В кн. Сов. ботаника, 1935, № 5, с. 14-19.
5. **Прилипко Л.И.** Растительный покров Азербайджана. Баку: изд. Элм, 1970, 170 стр.

Мамедова З.А., Мамедова В.В.

ИЗУЧЕНИЕ СЫРЬЕВЫХ РЕСУРСОВ НЕКОТОРЫХ ЛЕКАРСТВЕННО ЗНАЧИМЫХ РАСТЕНИЙ В ГИРКАНСКОЙ ФЛОРЕ

В исследуемой территории лесной растительности распространенная в широком ареале ассоциация состоит из ольхи бородавчатой-железного дерева (*Alnusetum barbata-Parrotosum persica*). В 1-ом геоботаническом изображении представлен видовой состав и структура этих формаций. В фитоценозе представлены структура 10 видов, из них 7 видов (70%) древесных пород, 2 вида (20 %) кустарников, 1 вид (10%) полукустарник; по экологической группировки идентичных видов 7 видов (70%) относится к ксерофитам, 2 вида (20 %) к мезофитам и 1 вид (10%) к гидрофильным растениям. В формации железное дерево (*P.persica*) доминантное насыщенность 4 балла, плотность-0,9, субдоминанты (*A. barbata*) насыщенность 3 балла плотность 0,7, и дуб восточный (*Q.macranthera*) насыщенность 2 балла, плотность понизилось до 0,6. На этом участке леса основные виды древесных пород вырублены, а их плотность составляет 0,4-0,1.

Ключевые слова: *Alnusetum barbata-Parrotosum persica* бородавчатая ольха- железное дерево, ассоциация, оценка сенопопуляции, проектное покрытие

Mammadova Z.A., Mammadova V.V.

THE STUDY OF RAW MATERIAL RESOURCES OF SOME MEDICINAL SIGNIFICANT PLANTS IN HIRKAN FLORA

In the forest plantations of the studied area, the spreading in a wide area has been widely disseminated from the broader associations consists of *Alnusetum barbata-Parrotosum persica*. The composition and structure of this form is reflected below (by geobotanical description № 1). 10 species have been recorded in phytocenosis species composition; from them 7 species (70%) are trees, 2 species (20%) are shrubs and 1 species (10%) are semishrubs; according to the analysis of the same number of species in the ecological grouping are concerning of mezoxerophytes, mezophytes, hydrophytes. Formation dominant species *P.persica* is in abundance of 4 points, density is 0.9, formation subdominant species (*A. barbata*) is in abundance of 3 points, density is 0.7 and *Qu.macranthera* is in abundance of 2 points, density is decreased to 0.6. Trees are sharply broken and it has a density of 0.4-0.1. through the plant cover of the forest.

Keywords: *Alnusetum barbata, Parrotosum persica*, association, evaluation of senopopulations, project cover

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 7.XI.2018